

A Directory of Open Access Journals története dióhéjban

A tudományos eredmények szabad elérését zászlajára tűző mozgalom, a „Nyílt archívum kezdeményezés” (Open Archives Initiative) az ezredforduló követően két fő megjelenési formában öltött testet – így terjedt el az OAI protokollra épülő nyílt elérésű (*open access*) folyóirat és a nyílt elérésű intézményi *repozitórium*. Az *open access* folyóiratok egyesített mutatója és szolgáltatási szintű központja kezdettől fogva a *Lundi Egyetem Könyvtárának* gondozásában van. A DOAJ-nek rövidített *Directory of Open Access Journals*, vagyis a szabad hozzáférésű folyóiratok nyilvántartása, mindenféle szakterületen és nyelven megjelenő kiadványok adatait gyűjti. 2011 májusában több mint 6200 OA folyóirat szerepelt a katalógusban. Ezek mintegy fele cikk-szinten is kereshető, így már fél milliónál is több tudományos publikációt érhetnek el ingyenesen a DOAJ használói.

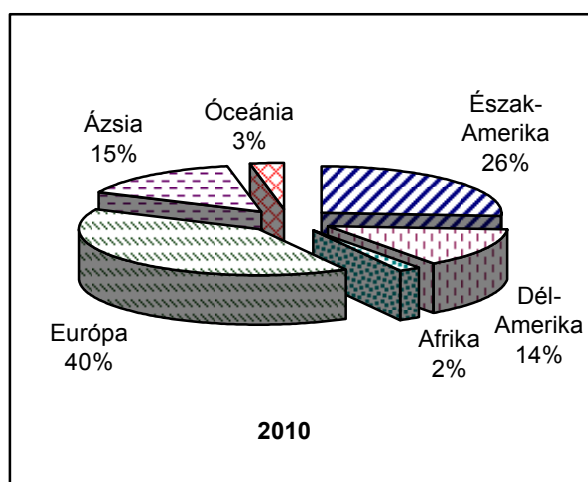
A szerző a *Lundi Egyetem Könyvtárának* munkatársa áttekinti a DOAJ elmúlt nyolc évét, különös tekintettel a 2008–2011 közötti időszakra. Az írás egy negyedéves e-folyóiratban, a természetesen nyílt hozzáférésű *Sciecom Info* 2011-es – immár 7. évfolyamában jelent meg: a periodika a skandináv és balti tudományos kommunikáció egyik szócsöve. Az *open access* folyóiratok központi adatbázisának gondolata épp ebben az északi közegben, a *First Nordic Conference on Scholarly Communication* alkalmával merült fel 2002-ben, és 2003 májusában már el is indult a szolgáltatás, amely akkor mintegy háromszáz kiadványt tartalmazott. Egy évvel később vezették be a publikációk adatainak nyilvántartását, lehetővé téve a kiadóknak, hogy cikk-szintű metaadatokat és -linkeket is feltöltsenek. Ezeknek köszönhetően a felhasználók a publikációk leírása mellett akár azok teljes szövegében is keresni tudnak a DOAJ honlapján. Könyvtárak és periodikaszolgáltatók, „aggregátorok” OAI protokollon keresztül le is tölthetik a számukra érdekes kiadványok metaadatait, és hozzáadhatják a saját adatbázisaikhoz. 2006-ban, az akkor már kétezernél is több folyóiratcímet tartalmazó szolgáltatás egy további funkcióval bővült: hogy

megkönnyítsék a szerzőknek a számukra megfelelő folyóiratok megtalálását, ezek adatai közé felvették a publikációs díj mértékét is (ugyanis ez a finanszírozási forma a legelterjedtebb az OA kiadványoknál), továbbá azóta hivatkozásokat is elhelyeznek azokra a kiadói weblapokra, ahol egyéb információkat és előírásokat találhatnak a cikkeket beküldeni szándékozók. 2007-ben indította el a DOAJ a tagsági programját, hogy ezzel is segítse az átmenetet a projektállapotból egy stabil szolgáltatás felé. Mostanra már száznál is több könyvtár, egyetem, kutatóintézet, metaadat-aggregátor, szakmai szervezet és magánszemély támogatja tagdíjával a szolgáltatás fenntartását és továbbfejlesztését – a világ minden részéről.

2008 áprilisára a nyilvántartott címek száma meghaladta a háromezret. Ebben az évben a tudományos könyvtárakat és kutatóintézeteket összefogó szervezet: a *SPARC Europe* és a DOAJ elhatározta, hogy bevezet egyfajta „pecsétet”, ezzel jelezve azokat a folyóiratokat, amelyek példamutatóan valósítják meg a nyílt hozzáférést. Elkezdtek továbbá támogatni a *Creative Commons Attribution* licenct, amely csupán a szerzőre való hivatkozást írja elő, mert ez biztosítja a legszélesebb körű és legszabadabb felhasználást, és ez felel meg leginkább a Budapesten kilenc évvel ezelőtt meghirdetett OA-alapelvnek. Bár a DOAJ más CC licencekkel terjesztett kiadványokat is felvesz a nyilvántartásába, a *CC-BY* használatát ajánlja partnereinek, és ezt a bizonyos pecsétet is csak olyan folyóiratok kaphatják meg, amelyek a szerzőkre való hivatkozáson túl más jogi megkötést nem írnak elő, továbbá a kezdetektől fogva folyamatosan feltöltik a cikkeiket. 2008 és 2011 között a DOAJ a *gold*-típusú nyílt hozzáférés erőteljes propagátorává és az OA folyóiratok egyik elismert gyűjtőhelyévé vált.

A projekt webhelyének leginkább látogatott oldalai közt van a folyóiratok országonkénti megoszlási statisztikája (<http://www.doaj.org/doaj?func=byCountry>). Ez 2008 júliusa óta érhető el, de a korábbi évek adatai is benne vannak. Bár az USA maga-

san vezeti az országok szerinti listát, a kontinensek közül Európa áll az élen (1. ábra). Magyarország 19 open access folyóirattal a 49. helyezett a listán. Afrikában csak nemrég indult el az OA mozgalom, Ázsia hozzájárulása a nyílt folyóiratokhoz viszont az elmúlt két évben tízről tizenöt százalékra ugrott, míg Dél-Amerika aránya csökkent (bár Brazília továbbra is a második helyet foglalja el az országok listájában). Ezeken a földrészekon fontos szerepük van az olyan projekteknek, amelyek megteremtik a szükséges infrastruktúrát, informatikai keretet az online folyóiratok publikálásához és ösztönzik a tudományos eredmények nyílt hozzáférését.

1. ábra A DOAJ-ben regisztrált folyóiratok földrészek szerinti megoszlása 2010-ben

2009 áprilisában újabb fontos fázisához érkezett a DOAJ fejlesztése, amikor is megállapodtak a *Holland Nemzeti Könyvtárral* arról, hogy annak *e-depot* szolgáltatását fogják használni a publikációk hosszú távú megőrzésére. A rendszerint kis költségvetéssel és egyszerű technikai háttérrel rendelkező OA folyóirat-kiadók esetében különösen fontos feladat a kiadványaik digitális archiválása, mert a gyorsan változó hardver- és szoftverkörnyezet, valamint az adathordozók tönkremenetele anyagaik elvesztésével fenyeget. A DOAJ felvállalta ezeknek a folyóiratoknak a megőrzését a jövő generációi számára. Ahhoz, hogy egy kiadvány bekerülhessen ebbe az archiválási programba, arra van szükség, hogy feltöltsék a DOAJ-ba a cikkei metaadatait és magukat a cikkeket is PDF formátumban. Már mintegy kétszáz folyóirat kiadója élt ezzel a lehetőséggel és továbbiak is várhatók.

2009 júliusában a DOAJ megkapta a *SPARC Europe Award* elismerést, melyet 2006 óta a tudományos kommunikáció elősegítésében élenjáró személyeknek vagy munkacsoportoknak adományoznak. A díjat odaítélő bizottság az indoklásban elismerte az open access folyóiratok népszerűsítése, a copyright kérdések megoldása, valamint a metaadatok és a megőrzés szabványosítása terén elvégzett munkát, és hogy egy fenntartható modellt sikerült létrehozni.

2010-ben is tovább folyt az OA publikálás népszerűsítése. Megjelentettek egy útmutatót *Online Guide to Open Access Publishing* címmel (<http://www.doaj.org/bpguide>) és a FAQ szekciót is kibővítették a szerkesztőknek és kiadóknak szóló tanácsokkal. A DOAJ fontossága abban is megmutatkozik, hogy mások is kezdik hozzáigazítani szolgáltatásaikat, termékeiket. Erre jó és fontos példa a Public Knowledge Project *Open Journal Systems* nevű rendszere (<http://pkp.sfu.ca/?q=ojs>), amit sok OA kiadó használ a folyóirata publikálásához, és amelybe 2010 végén beépítettek egy olyan exportálási funkciót, amellyel könnyen lehet metaadatokat átadni a DOAJ adatbázisának.

A szabadon hozzáférhető folyóiratok száma gyorsan növekszik, és ezzel együtt az az igény is, hogy a DOAJ-ban csak az igazán értékes, minőségi kiadványok szerepeljenek. A regisztrálási kritériumok egyre szigorúbbak, például megkövetelik, hogy a publikációk szerkesztői vagy lektori ellenőrzésen is átmenjenek. Felmerült az impaktfaktor bevezetésének ötlete is, hogy a meglévő követelményeken túl ezzel is segítsék mind az olvasókat, mind pedig a potenciális szerzőket az igazán hiteles és minőségi folyóiratok megtalálásában. De ennek lennének hátrányai: például az, hogy az új kiadványok csak több év után kerülhetnének be a DOAJ katalógusába, amikor már elég cikket jelentettek meg ahhoz, hogy a *JCR (Journal Citation Reports)* meghatározza az impaktfaktorukat. Továbbá ennek a mérőszámnak eltérő a fontossága az egyes szakterületeken, a humán tudományoknál nem is igazán terjedt el. Egy másik javaslat szerint a letöltési statisztikák alapján lehetne megítélni egy folyóirat vagy cikk jelentőségét, de ez sem olyan egyszerű. Amikor egy kiadvány vagy publikáció bekerül a DOAJ nyilvántartásába, a metaadatai gyorsan szétterjednek egy sor katalógusba, aggregátor-adatbázisba és keresőgépbe, így ha csak a DOAJ-ból való letöltéseket vennénk számításba, az messze nem lenne a

teljes szám, és még az sem biztos, hogy a statisztikai átlagot mutatná. Ezért a szolgáltatás fejlesztői újfajta, alternatív megoldásokon törik a fejüket, amelyekkel mérni és jelezni lehetne egy-egy OA folyóirat hitelességét, hatását és fontosságát.

/STENSON, Linnéa: *The development of Directory of Open Access Journals.* = *Sciecom Info*, 7. köt. 1. sz. 2011./

(Drótos László)

Intézményi repozitóriumok és digitális megőrzés

Előzmények

2010 tavaszán a *University of Massachusetts Amherst* két könyvtári munkatársa egy országos felmérést végzett: szerettek volna képet kapni arról, hogy az *ARL (Association of Research Libraries)* tagkönyvtáraiban milyen módon oldják meg az intézményi repozitóriumban tárolt digitális tartalmak hosszú távú megőrzését.

A digitális megőrzés komoly probléma, amelyet a könyvtáraknak kezelniük kell. Nagy kérdés, hogy hogyan lehet a távoli jövő számára is átmenteni azt a digitális információt, amelyet egyszerre fenyeget a technológiai elavulás és a tárolóeszköz tönkremenetele. Míg egy kézírásos kódex akár ezer évig is fennmarad, addig egy átlagos CD 15 év alatt tönkremegy, sőt az is lehet, hogy a rajta tárolt állományok formátuma még hamarabb elavul. *Paul Conway* 1996-os cikkében [1] így jellemezte ezt az ellentmondásos helyzetet: miközben információtároló eszközeink kapacitása exponenciálisan növekszik, ezek élettartama ugyanilyen ütemben csökken. *Julian Jackson* „*Digital Longevity*” c. írásában [2] pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a számítástechnika gyors változásai miatt akár egy évtizeden belül is megtörténhet, hogy nem lehet többé megjeleníteni egyes információk állapotát. Ahhoz, hogy a digitálisan tárolt tudományos eredmények megmaradjanak a jövőnek, a könyvtáraknak – a szerzőkkel együttműködve – lépéseket kell tenniük a megfelelő megőrzési módszerek kialakítása érdekében. Az egyik ilyen, viszonylag új fejlemény az intézményi repozitórium (IR) megjelenése és elterjedése, ahová a szerzők archiválás céljából beadhatják az anyagaikat. Kérdés persze, hogy az IR alkalmas-e a hosszú távú megőrzésre? Egy 2007-es kutatás jelentésének előszavában [3] *Abby Smith* így foglalta össze az ezzel kapcsolatos tapasztalatait: nincs konszenzus arról, hogy mire is szolgál az IR; sok intézmény elsősorban a tudományos kommunikáció elősegítésére hozta létre a repozitóriumát, és csupán egy

részük kötelezte el magát a beadott tartalom gondozása és megőrzése mellett. Ugyanakkor *Clifford Lynch*, akinek az IR fogalmára adott definícióját gyakran idézik [4], a repozitóriumok egyik alapvető feladatáént határozta meg a hosszú távú megőrzést és felügyeletet, a beadott tartalom rendszerezése és szolgáltatása mellett.

Nemcsak maguk az IR-üzemeltetők, hanem az ezzel a „műfajjal” foglalkozó kutatók is aránylag kevés figyelmet fordítottak korábban a megőrzés problematikájára. *Ifj. Charles W. Bailey* az *Institutional Repository Bibliography* [5] összeállítója alig néhány publikációt tudott csak felvenni a *Digital Preservation* rovatba. Ugyanakkor a hosszú távú megőrzés szükségességét még jóval az IR feltalálása előtt megfogalmazták többen is. *Don Waters* és *John Garrett* például már 1996-ban ezt írták mérföldkőnek számító jelentésükben [6]: „Ha nem találunk megbízható eszközöket és módszereket a digitális megőrzésre, ennek garantáltan súlyos és hosszú időre szóló kulturális következményei lesznek.” Nagy-Britanniában még ebben az évben létrejött a *Digital Preservation Coalition*, az USA-ban pedig a *Library of Congress* egy országos stratégiát dolgozott ki. A *CCSDS (Consultative Committee for Space Data Systems)* 2002-ben közreadta az OAIS modell leírását (*Recommendation for Space Data System Standards Reference Model for an Open Archive Information System*), mely egy, a digitális megőrzés valamennyi fázisára kiterjedő elméleti keretet határoz meg: bevételezés, tárolás, visszakeresés és hosszú távú archiválás. Ugyanakkor az eddigi felmérések azt jelzik, hogy a már működő IR-ek esetében ez utóbbi funkció ellátása eléggé gyerekcipőben jár. A már korábban említett 2007-es jelentés [3] szerint még nagy a távolság a szándék és a tényleges gyakorlat/képesség között. 2005-ben egy másik kutatás [7] azzal az eredménnyel zárult, hogy csak az intézmények egyharmadában van megtervezett, jóváhagyott és megvalósított digitális megőrzési politika.